

Lietuvos nacionalinės bibliotekos paroda „Išblokštieji“: apie pasitraukimo iš Lietuvos 1944-1952 metais patirtis

2024 m. birželio 26 d. Lietuvos nacionalinėje Martyno Mažvydo bibliotekoje atidarytoje parodoje pasakojama apie 1944 m. vasarą vykusį didįjį pasitraukimą. Baigiantis Antrajam pasauliniam karui, iš rytų artėjant vokiečių-sovietų karo frontui, Baltijos šalių, Rytų ir Vidurio Europos šalių gyventojai masiškai patraukė į Vakarus, retas nujausdamas, kad sugrįžti į tėvynę nebus lemta. Skaičiuojama, kad iš Lietuvos tuo metu pasitraukė apie 70 000 gyventojų.

Dalia CIDZIKAITĖ

PASAULIOLIETUVIS.LT

Šiandien Antrojo pasaulinio karo metais iš Lietuvos pasitraukusius tautiečius vadiname bendru žodžiu „išėivija“, „diaspora“, bet 1944 metais, o ir vėliau ši gausi žmonių grupė buvo vadinama specifiškesniais žodžiais: „tremtiniai“, „dipukai“, „išvietintieji“ ar „išblokštieji“. Pastarąjį žodį parodos rengėjas Lietuvos nacionalinės bibliotekos Lituanistikos skyrius pasirinko neatsitiktinai: 1951 m. knygą pavadinimu *Išblokštasis žmogus: benamio likimo perspektyvos* išleido kunigas Pranas Gaida-Gaidamavičius; šį žodį karo pabėgėliai vartojo ir jau emigravę iš Vakarų Vokietijos ir įsikūrę Pietų ir Šiaurės Amerikoje ar Australijoje.

Parodą sudaro trys dalys: „Išblokšti iš gimtosios žemės“, „Iš kasdienio stovyklų gyvenimo“ ir „Kur toliau?“.

Būtinybė palikti gimtuosius namus daugumą rytų europiečių užklupo mažai ar net visiškai nepasirengusius. Greitai sugriuvęs vokiečių frontas Rytuose ir artėjanti sovietų kariuomenė neleido ilgai svarstyti ar planuoti. Kadangi pasitraukimo būta skuboto, žmonės neturėjo daug laiko galvoti, ką pasiimti. Vieni pasiėmė nuotraukų albumą, kiti maldaknygę ar šventųjų paveikslėlius, tretieji – aukštosios mokyklos diplomą ar net disertaciją. Dar kiti išimė knygų, vadovėlių, kurie ypač pravertė vėliau Vakarų Vokietijoje įsteigus mokyklas ir universitetus. Pasitaikė ir tokių atvejų, kai griežta tai, kas buvo po ranka, ar išvykta kone tuščiomis – taip, kaip stovėta.

Pirmoje parodos dalyje lankytojai išvys iš Lietuvos pasiimtus šventųjų paveikslėlius, Adolfo Domaševičiaus (Damušio) Lietuvos Respublikos pasą, Adolfo Domaševičiaus Vytauto Didžiojo universiteto Technikos fakulteto technologijos skyriaus baigimo diplomą, Jadvygos-Aleksandros Pšibilskytės (Damušienės) Klaipėdos pedagoginio instituto baigimo diplomą, 1928-aisiais [faktiškai 1929 m.] Klaipėdoje išleistą kun. Adolfo Sabaliausko parašytą maldaknygę *Šlovinkim Viešpatį: iš liturgiškų knygų mišios ir mišparai lietuviškai ir lotyniškai visiems sekmadieniams ir šventėms ir kitos, katalikų vartojamos, maldos ir giesmės*. Retas žino, kad dar 1943 m. birželį Kaune pradėtas leisti laikraštis *Reiche dirbančių*

lietuvių savaitraštis. 1944 m. pabaigoje Vokietijoje ėmus gausėti pabėgėlių iš Lietuvos, pasikeitė ne tik laikraščio leidimo vieta – redakcija persikėlė į Berlyną, bet ir paskirtis. Nuo 1944 m. lapkričio 3 d. laikraštis vadinosi *Reiche gyvenančių lietuvių laikraštis*. Jame buvo spausdinama poezijos, prozos, literatūrinių reportažų, buvo net skyrelis mažiesiems. Vieną šio laikraščio egzemplioriaus originalą lankytojai pamatys parodoje.

Bene įdomiausias šios parodos dalies eksponatas yra poetui Bernardui Brazdžioniui priklausęs traukinio bilietas iš Eitkūnų (*Eydtkau*) į Gracą (*Graz*), išduotas 1944 m. liepos 31 d. Jo skaitmeninę kopiją parodai maloniai paskolino Maironio lietuvių literatūros muziejus. Eksponatas turi istoriją. Keliaujant į Rytprūsius, pasienyje, Brazdžionių šeimai teko išsiskirti. Grace, Austrijoje, gyveno drauge su Brazdžionių šeima vykusio ekonomisto Juozo Leimono sesuo, todėl Brazdžionis ir Leimonas savo šeimas išsiuntė ta kryptimi, o patys liko laukti. Aldona Brazdžionienė su trimis mažais vaikais prekiniais vagonais buvo išvežti į Vakarus ir apgyvendinti pereinamajame lageryje, o Brazdžionis buvo paimtas kasti apkasų. Laimei, po trijų dienų, liepos 22-ąją, Virbalyje Brazdžioniui buvo išduota medicininė pažyma, kad jis darbui netinkamas. Neabejotina, jog šis bilietas poetui atvėrė pirmuosius vartus į laisvąjį pasaulį.

Karui pasibaigus, karo pabėgėlių vargai nesibaigė. Dauguma vakarų europiečių netrukus grįžo į savo tėvynes, tačiau rytų europiečiai, tarp jų – estai, latviai ir lietuviai, nenorėjo sugrįžti į sovietų okupuotas tėvynes. Sąjungininkų užimta Vokietija buvo padalyta į keturias zonas: amerikiečių, britų, prancūzų ir sovietų. Tarptautinė Jungtinių Tautų karo pabėgėlių reikalų organizacija UNRRA (angl. *United Nations Relief and Rehabilitation Authority*) 1946 m. pradėjo Vakarų Vokietijoje ir Austrijoje steigti pabėgėlių stovyklas, dar vadintas DP (angl. *displaced persons*) stovyklomis.

Pirmaisiais pokario metais išblokštieji baiminosi, kad sąjungininkai gali juos sugrąžinti į sovietų okupuotas tėvynes. Baltijos šalių žmonės matė, kaip žiauriai buvo pasielgta su ukrainiečiais, kurie buvo prievarta siunčiami atgal. Tik gavę JAV ir kitų sąjungininkų užtikrinimą, kad Baltijos ir kitų šalių piliečiai nebus prievarta siunčiami namo, jie galėjo lengviau atsikvėpti ir pradėti galvoti apie tolesnį savo gyvenimą. Nepaisydami įvairių suvaržymų, sunkių gyvenimo sąlygų, DP stovyklose apsigyvenę pabėgėliai pasižymėjo aktyvia visuomenine, kultūrine, politine veikla. Daug laiko ir pastangų dėta kovojant dėl paliktos tėvynės laisvės.

Antroje parodos dalyje lankytojai pamatys dipukų stovyklinę kasdienybę, kurią atspindi tokie eksponatai kaip Adolfui Damušui priklausiusi išvietintojo asmens tapatybės kortelė, britų karinės administracijos karo pabėgėliui Zalkauskui išduota tapatybės kortelė, Šeinfeldo (*Scheinfeld*) stovyklos popieriniai pinigai, Brazdžioniui priklausiusi tabako kortelė, Juozo Grimskio sveikatos kortelės su plaučių nuotraukomis, DP stovyklose ir už jų ribų gausiai leista spauda: Aniceto Bučio *Kalėdų senelis ir teta UNRRA: kalėdinis vaizdelis DP vaikams*, [dainos-muzika A.G.]; [ilustravo A. Petrikonis], Eutin, 1946; *Tremtinių kalendorius* 1947 mt. Išleido Dragsbæk pabėgėlių stovyklos lietuviai; *Summer Camp Songs*, [Hannover]: World's YMCA-YWCA, 1948; *DP Baltic Camp at Seedorf, 1946-1947* / prepared by S. Narkeliūnaitė; artist J. Steponavičius; photos by V. Augustinas, Br. Gross, S. Narkeliūnaitė. Hamburg: UNRRA Team 295, 1947; *Tremtinio keliais*. Bologna: LUX, 1947; *Išvietintoji kultuvė*, 1946 m. balandžio 1 d., *DP jubiliejinė kultuvė*, 1947 m. balandžio 1 d., *Atlanto kultuvė*, 1949 m. balandžio 1 d.

Parodoje eksponuojami ir du sovietų propagandiniai leidiniai, kuriais siekta sėti nežinomybės ir nesaugumo jausmą, paskatinti emigrantus grįžti į tėvynę. Maskva nukreipė į karo pabėgėlius visus tuo metu įmanomus informacijos sklaidos kanalus: leidinius, laiškus, kiną, radiją ir savo atstovų apsilankymus. DP stovyklose atsidūrusiems asmenims spauda liko svarbus informacijos šaltinis apie

gimtąją šalį, todėl sovietai propagandos sklaidai ypač aktyviai išnaudojo periodinę spaudą. Greitai suprasta, kad vietinei auditorijai leidžiama spauda nėra tinkama DP stovyklų gyventojams, todėl pradėti leisti specializuoti leidiniai. Vienas tokių – Vilniuje 1947–1953 ir 1957–1967 m. ėjęs laikraštis *Tėvynės balsas*, tendencingai rašęs apie SSRS okupuotos Lietuvos gyvenimą.

Siekdama susigrąžinti į Vakarų pasitraukusius asmenis, SSRS išleido ne vieną specialų leidinį, kuriuose buvo pabrėžiamas Lietuvos pažangumas, iš Lietuvos pasitraukusių asmenų pasirinkimo klaidingumas. Vieną tokių leidinių parengė Lietuvos sovietinis veikėjas, žurnalistas, LSSR [Aukščiausiosios Tarybos](#) prezidiumo pirmininkas Justas Paleckis. Knygoje *Kelias į Lietuvą atviras* (Vilnius, Valstybinė politinės literatūros leidykla, 1948) jis teigia, esą, 80–90 proc. pabėgėlių buvę žmonės, paveikti hitlerininkų ir karo nusikaltėlių sąmoningai sukeltos panikos ir sumišimo, taigi, tokie žmonės sprendimą priėmę ne laisva valia, nesuprasdami situacijos.

Paaiškėjus, kad karo pabėgėliai į gimtuosius namus negrįš, pradėtos dėti pastangos rasti jiems nuolatinę gyvenamąją vietą. 1946 m. Anglija pasiūlė DP moterims darbą ligoninėse ir sanatorijose, 1947 m. Kanada kvietė jaunos vyrus

dirbti miško kirtimo ir kelių tiesimo darbų, o jaunas moteris –tarnaitėmis. Skirtingai nuo Kanados ir Australijos, JAV turėjo gana griežtus imigracijos įstatymus ir nustatytą imigruojančiųjų kvotą, todėl į šalį atvykdavo itin mažas karo pabėgėlių iš rytų Europos skaičius. Tik 1945 m. JAV prezidentui Harry'ui S. Trumanui pasirašius įsaką dėl kvotos, pirmenybę pradėta teikti karo pabėgėliams ir padėtis ėmė keistis. Pirmasis laivas „General Black“ su karo pabėgėliais iš Europos į Niujorką, JAV, išplaukė 1948 m. spalio 30 d. Pasak istoriko Vinco Bartusevičiaus, daugiausia pabėgėlių priglaudė JAV, Australija, Izraelis ir Kanada, Europoje – Didžioji Britanija, Prancūzija ir Belgija. Tik nedidelė dalis liko gyventi Vokietijoje.

Trečioje parodos dalyje eksponuojami eksponatai rodo, kokią nelengvą kelią turėjo nueiti dipukai, norintys emigruoti iš Vakarų Vokietijos į kitas pasaulio šalis, tarp kurių populiariausios buvo JAV, Kanada ir Australija. Jie turėjo būti nepriekaištingos sveikatos, turėti reikiamus skiepus pažymėjimus, įrodymą, jog nėra nusikaltę. Pasiryžę keliauti į JAV pirmiausia turėjo pereiti Tarptautinės pabėgėlių organizacijos IRO (angl. International Refugee Organization) medicinos ir Amerikos gydytojų patikrą, karantinuotis, paskui laukė pasirodymas prieš DP komisiją, susitikimas su konsulu ir galiausiai – emigracijos inspektoriumi. Jei visi etapai būdavo įveikiami sėkmingai, būsimi JAV emigrantai keliaudavo į pereinamąsias stovyklas, kur laukdavo kelionė per Atlantą. Neretai laukti tekdavo keletą mėnesių ar net ilgiau. Nekeista, kad po tokio proceso Antrojo pasaulinio karo pabėgėliai jautėsi lyg nuo kojų nuvaryti kuinai. Pasitaikydavo ir tokių atvejų, kai dokumentai dingdavo arba būdavo rasta sveikatos sutrikimų, pvz., tuberkuliozė, tada reikėdavo grįžti į seną stovyklą ir pradėti visą procedūrą iš naujo arba palaidoti visas viltis išvykti.

Dipukai, sėkmingai perėję visas biurokratinės kliūtis, dažniausiai keliaudavo link Vokietijos uosto Brėmerhafeno (Bremerhaven) prie Šiaurės jūros. Čia Grohno tarptautinėje pereinamojoje stovykloje (amerikiečių zona) dar tekdavo praleisti savaitę arba keletą. Kaip rašo lietuvis dipukas Jonas Miškinis, „dar turėdavo pereiti per specialios tikrinimo komisijos koštuvus“. Beveik visi emigrantai savo pasakojimuose pamini giliai į atmintį įstrigusį Brėmerhafeno pavadinimą ir amerikiečių atsiųstus kariuomenės transporto laivus, nes tai buvo reikšmingas įvykis – atsisveikinimas su Europa ir kartu naujo gyvenimo viltis.

Kelionė laivu į JAV trukdavo apie 10 dienų, į kitas šalis, ypač Australiją – ilgiau. Įpratę DP stovyklose prie spaudos ir kelionės metu nenorėjo likti be jos. Neįmanoma suskaičiuoti, kiek ir kokiomis kalbomis buvo išleista laivų laikraščių, jų tiražai maži ir tikriausiai tik nedidelė dalis pasiekė mūsų laikus. Turbūt tai vieninteliai leidiniai, išleisti ne sausumoje, jų išleidimo vieta – Atlanto arba Ramusis vandenynas. Šie leidiniai įamžino savotišką dipukų pereinamąjį etapą – tai jau ne stovyklinė leidyba, bet ir ne naujos šalies spauda. Priklausomai nuo etninės keleivių sudėties, laikraščiai pasirodydavo arba viena ar kita etnine kalba, arba angliškai.

Atvykus į išsvajotą naują tėvynę, dipukų vargai nesibaigė. Amerikoje įsikurti bandžusių dipukų laukė tokie iššūkiai kaip ne visada geranoriški tarpusavio santykiai ir santykiai su pirmosios lietuvių emigracijos bangos atstovais, akistata su kitos šalies kultūra ir bandymas prie jos prisitaikyti, ne visada sėkmingos pastangos organizuoti lietuvišką veiklą, telkti tautiečius. Apie tai rašo parodoje eksponuojamas 1951–1954 m. Čikagoje leistas JAV lietuvių humoro ir satyros mėnesinis žurnalas *Pelėda*, kuriame šmaikščiai, nevengiant ironijos ir sarkazmo, aptarti ne tik tarptautiniai santykiai, karai, ekonominės, politinės realijos, bet ir dipukų kasdienybė Amerikoje. Vienoje karikatūrų atskleidžiamos socialinės

išblokštųjų metamorfozės: nuo Didelio Pono iki Darbo Pelytės.

Dokumentinę parodą papildė ir praplečia specialiai jai sukurti lietuvių menininkių Linos Šlipavičiūtės ir Margaritos Valionytės darbai. Šlipavičiūtės gatvės meno stilistika sukurta neofreska parodoje „Išblokštieji“ pasitelkta siekiant uždaroje erdvėje perteikti DP stovyklų atmosferą. Valionytės animaciniuose filmuose pasakojama apie asmenų, Antrojo pasaulinio karo pabaigoje pasitraukusių iš Lietuvos ir tapusių išblokštaisiais žmonėmis, išgyvenimus. Kūriniai paremti trijų JAV lietuvių: Irenos Arnauskaitės-Grigaitienės, Juozo Gailos ir Juozo Kapačinsko, atsiminimais, išsaugotomis nuotraukomis.

Apie parodą

Paroda parengta lietuvių kalba, ją lydi anglų ir ukrainiečių kalbų audiogidai. Nacionalinės bibliotekos lankytojai parodą Pažinimo erdvėje-Laimės Lukošūnienės salėje (V a.) gali aplankyti iki rugsėjo 29 d. Parodą parengė Valda Budreckaitė, dr. Dalia Cidzikaitė, Asta Miltenytė, Silvija Stankevičiūtė, dr. Ilona Strumickienė. Parodos architektūros autorius Algirdas Jakas, grafinį dizainą kūrė Emilija Dobrovolskienė, Jokūbas Zovė. Parodą koordinavo Milda Dainovskytė. Projektui vadovavo dr. Jolanta Budriūnienė.

Už pagalbą rengiant parodą rengėjai dėkoja Onai Bartusevičienei, Irenai Arnauskaitei-Grigaitienei, Linai Grigaitis, Dailei McCann, Nidai Gaila (Gailaitei), Juozui Vytautui Kapačinskui, JAV lietuvių laikraščiui *Draugas*, Maironio lietuvių literatūros muziejui, Šiaulių „Aušros“ muziejui, Tauragės krašto muziejui „Santaka“, Trakų istorijos muziejui, Venclovų namams-muziejui.

Parodos organizatorė – Lietuvos nacionalinė Martyno Mažvydo biblioteka, partneris – Lituanistikos tyrimo centras, JAV. Parodą dalinai finansavo Lietuvos kultūros taryba.

Lietuvos nacionalinės bibliotekos / Vygaudo Juozaičio nuotr.

Projektas „Pasaulio Lietuva.“

Jei norėtumėte publikuoti straipsnį prašome nekeisti straipsnio pavadinimo, nurodyti informacijos šaltinį, autorių ir projekto pavadinimą.